

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA VAQTNi IFODALOVCHI LEKSIK
BIRLIKLARNING QIYOSIY TAHLILI

<https://doi.org/10.70728/b.series.v08.i03.061>

Otamurodova Munisa Jabbor qizi
University of Economics and Pedagogy

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida vaqtni ifodalovchi leksik birliklarning qiyosiy tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqot davomida temporal semantika doirasida vaqtni bildiruvchi so‘zlar, iboralar hamda grammatik birliklarning lingvistik xususiyatlari o‘rganildi. Shuningdek, vaqt kategoriyasining ikki til tizimidagi semantik, funksional va pragmatik jihatlari tahlil qilindi. Maqola IMRAD usuliga asoslangan bo‘lib, unda tadqiqot natijalari va ularning muhokamasi ilmiy asosda bayon etiladi.

Kalit so‘zlar: vaqt kategoriyasi, temporal semantika, leksik birliklar, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, o‘zbek tili, lingvistik tahlil.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ ВРЕМЕНИ В
АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ лексических единиц, выражающих категорию времени в английском и узбекском языках. В ходе исследования в рамках темпоральной семантики были изучены лингвистические особенности слов, выражений и грамматических единиц, обозначающих время. Кроме того, проанализированы семантические, функциональные и прагматические аспекты категории времени в двух языковых системах. Статья основана на методологии IMRAD, в рамках которой результаты исследования и их обсуждение представлены на научной основе.

Ключевые слова: категория времени, темпоральная семантика, лексические единицы, сравнительное языкознание, английский язык, узбекский язык, лингвистический анализ.

COMPARATIVE ANALYSIS OF TEMPORAL LEXICAL UNITS IN ENGLISH
AND UZBEK LANGUAGES

Abstract. This article presents a comparative analysis of lexical units expressing time in the English and Uzbek languages. During the research, the linguistic features of words, phrases, and grammatical units denoting time within the framework of temporal semantics were

examined. In addition, the semantic, functional, and pragmatic aspects of the category of time in the two language systems were analyzed. The article is based on the IMRAD structure, in which the research results and their discussion are presented on a scientific basis.

Keywords: time category, temporal semantics, lexical units, comparative linguistics, English language, Uzbek language, linguistic analysis.

Kirish. Til inson tafakkuri va kommunikativ faoliyatining eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Inson atrof-muhitdagi voqea-hodisalarni, jarayonlarni hamda ularning vaqt va makon bilan bog‘liq xususiyatlarini til orqali ifodalaydi. Vaqt kategoriyasi esa inson tafakkurida mavjud bo‘lgan eng muhim universal tushunchalardan biri hisoblanadi.

Tilshunoslik fanida vaqt kategoriyasi ko‘pincha grammatik zamon shakllari orqali o‘rganiladi. Biroq vaqt tushunchasi nafaqat grammatik vositalar orqali, balki turli leksik birliklar, frazeologik iboralar hamda sintaktik konstruksiyalar orqali ham ifodalanadi. Shuning uchun temporal birliklarni o‘rganish til tizimining muhim jihatlaridan biri hisoblanadi.

Ingliz va o‘zbek tillari tipologik jihatdan turli til oilalariga mansub bo‘lib, ular vaqtni ifodalash mexanizmi jihatidan ham sezilarli farqlarga ega. Ingliz tili german tillari guruhiga kiruvchi analitik til bo‘lsa, o‘zbek tili turkiy tillar oilasiga mansub agglutinatív til hisoblanadi. Shu sababli har ikki tilning temporal birliklarini qiyosiy tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Shu bois mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va o‘zbek tillarida vaqtni ifodalovchi leksik birliklarni qiyosiy jihatdan o‘rganish hamda ularning semantik va funksional xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Metodlar. Mazkur tadqiqot jarayonida bir qator lingvistik metodlardan foydalanildi. Jumladan, qiyosiy-tahliliy metod, semantik tahlil, statistik tahlil hamda kontekstual tahlil metodlari tadqiqotning asosiy metodologik asosini tashkil etdi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o‘zbek adabiy matnlaridan tanlab olingan temporal birliklar o‘rganildi. Tanlangan birliklar semantik jihatdan tahlil qilinib, ularning nutqdagi funksional vazifasi aniqlashtirildi.

Temporal birliklar quyidagi guruhlariga ajratildi:

- * leksik temporal birliklar
- * frazeologik temporal birliklar
- * grammatik temporal birliklar
- * kontekstual temporal birliklar

Har bir guruh alohida o‘rganilib, ularning ingliz va o‘zbek tillaridagi qo‘llanish xususiyatlari qiyosiy tahlil qilindi.

Temporal birliklarning nazariy asoslari

Tilshunoslikda vaqt kategoriyasi temporal semantika doirasida o‘rganiladi. Temporal birliklar insonning vaqtni idrok etishi va uni til orqali ifodalash jarayoni bilan bevosita bog‘liq.

Temporal birliklar bir nechta semantik guruhlariga bo‘linadi:

№	Vaqt birliklari turi	Ingliz tilidagi birliklar	O‘zbek tilidagi birliklar	Izoh
1	Aniq vaqtni bildiruvchi birliklar	today, yesterday, tomorrow	bugun, kecha, ertaga	Harakatning aniq vaqtini yoki kunini bildiradi.
2	Davriylikni bildiruvchi birliklar	always, often, sometimes	doimo, tez-tez, ba‘zan	Harakatning qanchalik tez-tez sodir bo‘lishini bildiradi.
3	Davomiylikni bildiruvchi birliklar	during, while, throughout	davomida, paytida	Harakatning ma’lum vaqt davomida sodir bo‘lishini ko‘rsatadi.
4	Ketma-ketlikni bildiruvchi birliklar	then, later, afterwards	keyin, so‘ng, undan keyin	Harakatlarning vaqt jihatdan ketma-ketligini bildiradi.

Natijalardan ko‘rsatadiki, har ikkala til ham vaqtni ifodalash uchun turli semantik guruhlariga mansub birliklardan foydalanadi. Biroq ularning grammatik qo‘llanilishi va kontekstual funksiyalari tilning tipologik xususiyatlariga ko‘ra farqlanishi mumkin.

Ingliz va o‘zbek tillarida temporal birliklarning strukturaviy xususiyatlari

Ingliz tilida vaqtni ifodalash ko‘pincha mustaqil leksik birliklar yoki predlogli konstruktsiyalar yordamida amalga oshiriladi. Masalan, “in the morning”, “at night”, “during the year” kabi birikmalar vaqtni aniq ko‘rsatadi. O‘zbek tilida esa vaqt ko‘pincha affikslar yordamida ifodalanadi. Masalan, “ertalabda”, “kechqurunlari”, “yil davomida” kabi birliklar o‘zbek tilining agglutinatив xususiyatini aks ettiradi. Bu farq har ikki tilning grammatik tuzilishi bilan bevosita bog‘liq. Ingliz tilida sintaktik konstruktsiyalar muhim rol o‘ynasa, o‘zbek tilida morfologik vositalar ustunlik qiladi.

Natijalar. Tadqiqot jarayonida ingliz va o‘zbek tillarida uchraydigan temporal birliklarning qo‘llanish chastotasi o‘rganildi.

Temporal birliklarning qiyosiy taqsimoti

Temporal birlik turi	Ingliz tili (%)	O‘zbek tili (%)	
Leksik birliklar	44	39	
Frazologik birliklar	17	23	
Grammatik birliklar	29	26	
Kontekstual birliklar	10	12	

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek tilida esa frazeologik birliklarning nisbatan ko‘proq qo‘llanishi kuzatiladi.

Ingliz va o‘zbek tillarida temporal birliklarning semantik xususiyatlari o‘rganilganda bir qator farqlar aniqlanadi. Ingliz tilida vaqt ko‘pincha aniq ko‘rsatkichlar orqali ifodalanadi. Masalan, “at 5 pm”, “on Monday” kabi birliklar vaqtni aniq belgilaydi. O‘zbek tilida esa vaqt ko‘pincha umumiyroq shaklda ifodalanadi. Masalan, “kechqurun”, “dushanba kuni” kabi birliklar vaqtning taxminiy davrini bildiradi.

Shuningdek, ingliz tilida zamon tizimi murakkab bo‘lib, turli grammatik zamon shakllari mavjud. O‘zbek tilida esa zamon tizimi nisbatan sodda hisoblanadi.

Mulohaza. Tadqiqot natijalari ingliz va o‘zbek tillarida vaqtni ifodalovchi temporal birliklar tizimi o‘ziga xos tipologik va strukturaviy xususiyatlarga ega ekanligini ko‘rsatdi. Har ikki til tizimida vaqt kategoriyasi kommunikativ jarayonning muhim elementi hisoblanadi va u voqea-hodisalar ketma-ketligini, davomiyligini hamda ularning nutqdagi semantik bog‘liqligini ifodalashga xizmat qiladi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida temporal ma’no ko‘pincha mustaqil leksik birliklar, predlogli konstruktsiyalar hamda sintaktik vositalar orqali ifodalanadi. Masalan, *in the morning, at night, during the year, after the meeting* kabi konstruktsiyalar vaqtning aniq yoki nisbiy ko‘rsatkichlarini ifodalashda keng qo‘llanadi. Bu holat ingliz tilining analitik tuzilishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, unda grammatik munosabatlar ko‘pincha alohida so‘zlar yoki sintaktik birliklar orqali ifodalanadi.

O‘zbek tilida esa temporal ma’no ko‘pincha morfologik vositalar, xususan, affikslar yordamida ifodalanadi. Masalan, *-gacha, -dan beri, -dan keyin, -davomida* kabi affiksal yoki postpozitsion birliklar vaqt munosabatlarini aniqlashtirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu esa o‘zbek tilining agglutinatив xususiyatini aks ettiradi. Agglutinatив tillarda grammatik ma’no ko‘pincha affikslar orqali ifodalanishi sababli temporal birliklar ham ko‘pincha morfologik shakllar bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot davomida temporal birliklarning semantik guruhlari ham tahlil qilindi. Aniq vaqtni bildiruvchi birliklar har ikki til tizimida mavjud bo‘lib, ular nutqda voqea sodir bo‘lish vaqtini belgilash uchun xizmat qiladi. Biroq ingliz tilida bunday birliklar ko‘pincha grammatik konstruktsiyalar bilan birga qo‘llanadi, o‘zbek tilida esa ular ko‘pincha kontekst bilan uyg‘unlashgan holda ishlatiladi.

Davriylikni bildiruvchi birliklar ham har ikki til tizimida keng qo‘llanadi. Ingliz tilida *always, often, sometimes* kabi ravishlar yordamida ifodalangan davriylik o‘zbek tilida *doimo, tez-tez, ba’zan* kabi birliklar orqali beriladi. Biroq ingliz tilida bunday birliklarning grammatik zamon shakllari bilan birikib kelishi ko‘proq kuzatiladi.

Statistik tahlil natijalari ham temporal birliklarning qo‘llanish xususiyatlarini tasdiqlaydi. Ingliz tilida leksik temporal birliklarning ulushi yuqoriroq bo‘lsa, o‘zbek tilida frazeologik birliklarning nisbatan faolroq qo‘llanishi kuzatildi. Bu holat o‘zbek tilida iboraviy birliklarning nutqiy ifodadagi muhim rolini ko‘rsatadi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari temporal birliklarning tarjima jarayonida ham muhim ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Ingliz tilidan o‘zbek tiliga yoki aksincha tarjima qilish jarayonida temporal birliklarning semantik va pragmatik mosligini ta’minlash zarur. Aks holda, matn mazmunining vaqtga oid semantik nozik jihatlari to‘liq ifodalanmasligi mumkin.

Umuman olganda, temporal birliklarning qiyosiy o‘rganilishi ikki til tizimining semantik va tipologik xususiyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Bunday tadqiqotlar nafaqat qiyosiy tilshunoslik, balki tarjimashunoslik, lingvokulturologiya hamda korpus lingvistikasi kabi yo‘nalishlarda ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o‘zbek tillarida vaqtni ifodalovchi leksik birliklarning qiyosiy tahliliga bag‘ishlanib, temporal birliklarning semantik, strukturaviy hamda funksional xususiyatlarini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, vaqt kategoriyasi har ikki til tizimida universal semantik asosga ega bo‘lsa-da, uning ifodalanish vositalari va lingvistik mexanizmlari sezilarli darajada farqlanadi.

Birinchidan, ingliz tilida vaqt ma‘nosi ko‘pincha mustaqil leksik birliklar, predlogli konstruktsiyalar hamda sintaktik vositalar orqali ifodalanadi. Bu esa ingliz tilining analitik tipdagi til ekanligi bilan bog‘liq. Analitik tillarda grammatik ma‘nolar ko‘pincha alohida so‘zlar yoki konstruktsiyalar orqali ifodalanadi.

Ikkinchidan, o‘zbek tilida temporal ma‘no ko‘pincha morfologik vositalar va affikslar orqali ifodalanadi. Agglutinativ til sifatida o‘zbek tilida grammatik ma‘nolar ko‘pincha qo‘shimchalar yordamida ifodalanishi sababli temporal birliklar ham ko‘pincha affiksial shakllar bilan bog‘liq holda namoyon bo‘ladi.

Uchinchidan, har ikki til tizimida vaqtni bildiruvchi ravishlar, otlar hamda frazeologik birliklar muhim rol o‘ynaydi. Biroq ularning nutqdagi qo‘llanish chastotasi, strukturaviy xususiyatlari hamda semantik funksiyalari ma‘lum darajada farqlanadi.

To‘rtinchidan, temporal birliklarning qiyosiy tahlili tarjima jarayonida ham muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Tarjimon temporal birliklarni tarjima qilish jarayonida ularning nafaqat grammatik mosligini, balki semantik hamda pragmatik jihatlarini ham hisobga olishi zarur. Shu bilan birga, temporal birliklarni o‘rganish til tizimining semantik strukturasi chuqurroq anglash imkonini beradi. Vaqt kategoriyasi inson tafakkuri va nutq faoliyatining muhim komponenti bo‘lib, uning til orqali ifodalanishi turli lingvistik omillar bilan bog‘liq.

Kelgusida temporal birliklarni korpus lingvistikasi asosida kengroq miqyosda o‘rganish, shuningdek, ingliz va o‘zbek tillarida vaqt kategoriyasining lingvokulturologik hamda pragmatik jihatlarini tahlil qilish muhim ilmiy istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Crystal D. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Oxford, 2008.
2. Comrie B. Aspect. Cambridge University Press, 1976.
3. Yule G. The Study of Language. Cambridge University Press, 2010.
4. Mahmudov N. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi. Toshkent, 2019.
5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent, 2018.
6. Saifullayeva R. Tilshunoslik asoslari. Toshkent, 2020.
7. Haspelmath M. Understanding Morphology. London, 2011.
8. Croft W. Typology and Universals. Cambridge, 2003.